

อุดมคตินิยมในพระพุทธรูปตอนบำเพ็ญทุกรกิริยา สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

อาจารย์ รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์มีพระราชประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระราชกุศลให้เหมือนกับที่กษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยาทรงบำเพ็ญ ทรงพระราชดำริถึงเรื่องที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงสร้างรูปพระโพธิสัตว์ 550 พระชาติ แต่กระนั้นรูปพระโพธิสัตว์เหล่านี้สร้างเป็นรูปเทวดาบ้าง มนุษย์บ้าง หรือสัตว์เดียรัจฉานบ้าง ตามแต่พระชาติต่างๆ ของพระโพธิสัตว์ พระองค์ทรงรังเกียจว่าไม่ควรสร้างเป็นเจดีย์วัตถุไว้เคารพบูชา ไม่เป็นที่น่าเลื่อมใสยินดี¹ เมื่อเป็นดังนั้นพระองค์จึงโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส เมื่อครั้งยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นนุชิตชิโนรส ทรงเลือกค้นพุทธอิริยาบถปางต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์เพิ่มเติมขึ้น เมื่อรวมกับปางเดิมจึงมีจำนวนทั้งสิ้น 40 ปาง² แต่ในจำนวน 40 ปางที่รวบรวมขึ้นนี้ได้ทำขึ้นเป็นองค์พระปฏิมาเพียง 37 ปาง³

¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชพิธีสิบสองเดือน. พิมพ์ครั้งที่ 18 (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาคาร, 2542), หน้า 187. ; และ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานพระพุทธเจดีย์. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2545), หน้า 259.

² สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานพระพุทธเจดีย์. หน้า 259. อนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์ไว้ในพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า มีทั้งสิ้น 37 ปาง

³ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชนิพนธ์ไว้ในพระราชพิธีสิบสองเดือนว่า เมื่อตรวจสอบกับพระคัมภีร์แล้วพบว่าพระอิริยาบถของพระพุทธรูปเจ้ามีทั้งสิ้น 37 ปาง จึงโปรดให้หล่อเป็นพระพุทธรูปไว้ทั้งหมด ในขณะที่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพนิพนธ์ไว้ในตำนานพระพุทธเจดีย์ว่า ทรงสร้างไว้ 33 ปาง และเพิ่มปางนาคปรกเข้าอีกหนึ่ง จึงมีจำนวนรวมทั้งสิ้น 34 ปาง แต่ในที่นี้เชื่อว่าน่าจะหล่อไว้ทั้งสิ้น 37 ปาง เพราะเป็นจำนวนที่ตรงกับจำนวนของกษัตริย์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี และกรุงรัตนโกสินทร์รวมกัน

พระพุทธรูปทั้ง 37 องค์นี้ พระราชดำริ เติมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะทรงเป็นประการใดไม่สามารถทราบได้ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชดำริเห็นว่า เป็นเค้าเงื่อนชอบกล จึงโปรดให้หล่อฐานพระเพิ่มขึ้นชั้นหนึ่ง แล้วกาไหล่ทองพระพุทธรูปทั้ง 37 องค์นั้น แล้วจึงโปรดให้จารึกข้อความทรงพระราชอุทิศ แต่พระเจ้าแผ่นดินในสมัยกรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี 34 พระองค์ และกรุงรัตนโกสินทร์ 3 พระองค์⁴

พระพุทธรูปองค์ที่ทรงอุทิศพระราชกุศลถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทำพระพุทธรูปประทับนั่ง พระหัตถ์ทั้งสองประสานหน้าพระอุระ หมายถึงตอนบำเพ็ญทุกรกิริยา⁵ (รูปที่ 1) น่าสังเกตว่าพระพุทธรูปองค์นี้มีพระวรกายสมบูรณ์เหมือนกับพระพุทธรูปทั่วไป มิได้มีพระวรกายซูบผอมเหมือนดังที่ระบุไว้ในพุทธประวัติ ซึ่งประเด็นนี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจและจะเป็นประเด็นหลักของบทความเรื่องนี้

พระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยา ในดินแดนไทย

พระพุทธรูปตอนบำเพ็ญทุกรกิริยานี้ ในดินแดนไทยเพิ่งริเริ่มทำขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นครั้งแรกโดยทำพระพุทธรูปประทับนั่ง พระหัตถ์ทั้งสองประสานหน้าพระอุระ พระวรกายสมบูรณ์มิได้ซูบผอม (รูปที่ 1)

หลังจากนั้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความนิยมพระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยาได้มีมากขึ้น แต่พุทธลักษณะมีความแตกต่างออกไป กล่าวคือ มีพระพักตร์และพระวรกายซูบผอมจนแลเห็นพระอัฐิและเส้นพระโลหิตอย่างชัดเจน (รูปที่ 2) พระพุทธรูปแบบนี้แท้จริงแล้วได้เลียนแบบลักษณะมาจากพระพุทธรูปตอนบำเพ็ญทุกรกิริยาของศิลปะอินเดียแบบคันธาระสืบเนื่องมาจากรัฐบาลอินเดียได้ส่งพระพุทธรูปทำจากปูนปลาสเตอร์ปิดทองคำเปลว ซึ่งจำลองมาจากพระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยาที่เก็บรักษาไว้ ณ พิพิธภัณฑ์เมืองละฮอร์ (รูปที่ 3) มายังสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ทอดพระเนตรเห็นก็ทรงรู้ได้ทันทีว่าเป็นตอนที่พระพุทธเจ้ากำลังบำเพ็ญทุกรกิริยา⁶ พระองค์โปรดให้ตั้งพระพุทธรูปองค์นี้ไว้ให้ผู้คนกราบไหว้บูชาอยู่ 3 วัน มีประชาชนเลื่อมใสศรัทธากันอย่างมากมาย และได้เรียกพระพุทธรูปองค์นี้ว่าพระผอม พระพุทธรูปองค์นี้ต่อมามีคนได้จำลองแบบไปสร้างอีกเป็นจำนวนมาก และได้ประดิษฐานไว้ตามวัดต่างๆ องค์หนึ่งซึ่งมีขนาดใหญ่ที่สุดได้มีผู้หล่อขยายเพื่อถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อประดิษฐานไว้ ณ ระเบียบกต วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม⁷ (รูปที่ 2)

สิ่งที่น่าสังเกตจากเหตุการณ์ตอนนี้ก็คือ เมื่อสมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพทอดพระเนตรเห็นพระพุทธรูปองค์นี้ ก็รู้ได้ทันทีว่า

⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระราชพิธีสิบสองเดือน. หน้า 189.

⁵ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. ตำนานพระพุทธเจดีย์. หน้า 259-260.

⁶ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. นิทานโบราณคดี. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, 2517), หน้า 101-103.

⁷ เรื่องเดียวกัน.

หมายถึงพระพุทธเจ้าตอนบำเพ็ญทุกรกิริยา และได้เป็นที่เลื่อมใสศรัทธาของประชาชนเป็นอันมาก นั้นย่อมหมายความว่า การบำเพ็ญเพียรโดยการอดข้าวอดอาหารจนพระวรกายซูบผอมเพื่อบรรลุพระโพธิญาณขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นที่รับรู้ของพุทธศาสนิกชนชาวไทยอย่างแพร่หลายอยู่ก่อนแล้ว

เมื่อการอดข้าวอดอาหารจนร่างกายซูบผอมเป็นที่รับรู้ของพุทธศาสนิกชนแล้ว เหตุใดพระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยาที่คิดค้นขึ้นโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จึงมีพระวรกายที่สมบูรณ์ นอกเหนือจากความต้องการให้มีลักษณะที่เข้าชุดกับพระพุทธรูปปางอื่นๆ ที่เหลือแล้ว ความยึดมั่นในคติมหาบุรุษลักษณะหรืออีกนัยหนึ่งคือการสร้างพระพุทธรูปตามแบบอุดมคตินิยมอาจจะเป็นเหตุผลที่อยู่เบื้องหลังก็ได้

คติมหาบุรุษลักษณะคืออุดมคตินิยม

โดยปกติพระพุทธรูปคือรูปอุดมคติขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ต้องเพียบพร้อมไปด้วยมหาบุรุษลักษณะ ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ลักขณสูตร ได้กล่าวถึงพระวรกายขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ประกอบไปด้วยมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ⁸ ต่อมาในคัมภีร์อรรถกถา ได้แก่ สุมังคลวิลาสินี ได้กล่าวถึงลักษณะของ

พระพุทธเจ้าเพิ่มเติมขึ้นว่า “สมบุรณ์ด้วยอนุพยัญชนะ ๘๐ มีพระรัศมีแผ่ออกจากพระวรกายวาหนึ่ง มหาบุรุษลักษณะ ๓๒ เมื่อเปล่งพระรัศมีมี ๖ ประการ ฉายแสงจากข้างนี้ ข้างนี้ ย่อมงามเหลือเกิน...”⁹

ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาคติความเชื่อดังกล่าวนี้แพร่หลายอยู่ในหมู่พุทธศาสนิกชนทุกประเทศ ในดินแดนไทยคติความเชื่อดังกล่าวก็ปรากฏให้เห็นอยู่ทั่วไปไม่เว้นแม้กระทั่งงานวรรณกรรม

วรรณกรรมในดินแดนไทยที่นอกเหนือไปจากพระคัมภีร์ทางพุทธศาสนา มีการกล่าวถึงมหาบุรุษลักษณะของพระพุทธเจ้าอยู่พอสมควร เช่น ลิลิตยวนพ่าย ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยอยุธยาตอนกลาง ได้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าว่า ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ อนุพยัญชนะ 80 ประการ และมีรัศมีฉายส่องถึงสวรรค์คามาพจรและทวีปทั้งสี่¹⁰

พระยาโบราณราชธานินทร์ได้กล่าวเอาไว้ว่า พระพุทธรูปที่กราบไหว้บูชานี้ ในทางทฤษฎีเป็นรูปจำลองของพระพุทธรูปตามนิยายรูปใดรูปหนึ่ง ที่กล่าวกันว่า ศิลปินผู้รู้จักพระพุทธองค์ดีได้ทำขึ้นไว้ในขณะที่พระพุทธองค์ยังดำรงพระชนม์อยู่¹¹ เมื่อเป็นเช่นนี้ พระพุทธรูปในทางทฤษฎีและความเชื่อคือศรัทธาจึงมีลักษณะเฉกเช่นเดียวกันกับองค์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์จริง นั่นคือเป็น

⁸ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช 2530. เล่มที่ 11. (กรุงเทพฯ : กรมการศาสนา, 2530), หน้า 157-160.

⁹ พระสุตตรและอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, เล่มที่ 3 ภาคที่ 2. (กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2525), หน้า 44.

¹⁰ ลัลลนา ศิริเจริญ. คู่มือลิลิตยวนพ่าย. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อักษรวิทยา, 2518), หน้า 44.

¹¹ พระยาโบราณราชธานินทร์. “พระพุทธรูปไทย” ใน ขุนนวมโบราณคดี. (พระนคร : เขมมบรรณกิจ, 2503), หน้า 140.

รูปอุดมคติที่ประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ อนุพยัญชนะ 80 ประการ และรัศมีแผ่ออกมาจากพระวรกาย ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจที่วรรณกรรม เช่น นิทานพระพุทธรูป¹² ศิลปจาริกเจ้าธรรมรังสี¹³ เป็นต้น จะบรรยายถึงพระพุทธรูปว่าประกอบด้วยลักษณะอันเป็นอุดมคติข้างต้น

ในบรรดามหาบุรุษลักษณะ 32 ประการ และอนุพยัญชนะ 80 ประการ แม้ว่าเอาเข้าจริงแล้วไม่เคยมีพระพุทธรูปองค์ใดในโลกที่แสดงให้เห็นได้ครบถ้วนเลยก็ตาม แต่บางอย่างน่าจะมียุติที่สำคัญต่อการทำความเข้าใจลักษณะของพระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยา ที่คิดค้นขึ้นโดยสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (รูปที่ 1) หากพิจารณามหาบุรุษลักษณะ 32 ประการและอนุพยัญชนะ 80 ประการที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถา ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของพระองค์เช่นเดียวกัน¹⁴ เฉพาะข้อที่น่าสนใจและน่าจะเกี่ยวข้องกับ การแปลความพระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยาได้แก่

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ 7 ระบุว่า "...มีอิฐข้อพระบาทตั้งลยอยู่บนหลังพระบาท แลอิฐข้อจะได้ติดกับหลังเท้าคุดจนทั้งปวงก็หามิได้..."¹⁵

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ 16 ระบุว่า "...พระราชกุมารนี้มีพระมังสะหนาในที่ ๗ แห่ง คือ หลังพระหัตถ์ทั้ง ๒ หลังพระบาททั้ง ๒ แลพระอังสาทั้ง ๒ ข้าง กับทั้งสัพพะศอ ทั้ง ๗ แห่งนี้ถ้าบังมิให้เห็นพระเส้นปรากฏออกมาภายนอก..."¹⁶

มหาบุรุษลักษณะข้อที่ 18 ระบุว่า "...พื้นพระมังสะปกพระปฤษฎางค์เสมอเป็นอันดีมิได้เห็นข้อพระอิฐท่ามกลางพระขนองนั้นปรากฏออกมาภายนอก..."¹⁷

อนุพยัญชนะต่างๆ ได้แก่ "...ข้อพระหัตถ์และข้อพระบาทซ่อนอยู่ในพระมังสะมิได้สูงขึ้นปรากฏออกมาภายนอก ๑...พระขานุมณฑลเกลี้ยงกลมงามบริบูรณ์มิได้เห็นอิฐสะบ้าปรากฏออกมาภายนอก ๑...แถวพระเส้นทั้งหลายซ่อนอยู่ในพระมังสะทั้งสิ้นมิได้เป็นคลื่นฟูขึ้นเหมือนสามัญชนทั้งปวงนั้น ๑..."¹⁸

มหาบุรุษลักษณะและอนุพยัญชนะที่กล่าวถึงไปข้างต้น ล้วนเป็นข้อที่บรรยายเกี่ยวกับพระอิฐและเส้นพระโลหิตของพระพุทธรูปเจ้าว่าจะต้องซ่อนอยู่ภายใต้พระมังสะทั้งสิ้น มิมีที่ปรากฏออกมาให้เห็น การทำพระพุทธรูปแนวสังคมนิยมที่มีพระวรกายชูบผอม จนแลเห็นพระอิฐและเส้นพระโลหิตได้

¹² พระโพธิรังสี. นิทานพระพุทธรูปสังค. (พระนคร : กรมศิลปากร, 2506), หน้า 34-37.

¹³ กรมศิลปากร. "ศิลปจาริกเจ้าธรรมรังสี" ใน จาริกสมัยสุโขทัย. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2527), หน้า 366.

¹⁴ เหตุที่ใช้ลักษณะมหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏในปฐมสมโพธิกถาฉบับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เนื่องจากองค์นิพนธ์เป็นผู้ค้นพุทธิวิธีของพระพุทธรูปปางต่างๆ ให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ดังนั้นการตรวจสอบพระพุทธรูปตอนบำเพ็ญทุกรกิริยาโดยใช้งานวรรณกรรมที่พระองค์นิพนธ์ขึ้น น่าจะทำให้ได้ข้อเท็จจริงมากกว่าการเปรียบเทียบกับวรรณกรรมที่ผลิตขึ้นโดยบุคคลอื่น

¹⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. ปฐมสมโพธิกถา. (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2540), หน้า 36-37. อนึ่งในลักษณะสูตรได้ระบุถึงมหาบุรุษลักษณะข้อที่ 7 ว่า มีพระบาทเหมือนสังข์คว่ำ

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 38.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 41-42.

อย่างชัดเจน (รูปที่ 2-3) จึงขัดแย้งกับรูปอุดมคติขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ต้องสมบูรณ์ไปด้วยมหาบุรุษลักษณะ

ดังนั้นพระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยาที่มีพระวรกายสมบูรณ์ ไม่เห็นพระอัฐิและเส้นพระโลหิต จึงเป็นผลมาจากความเคยชินในการทำพระพุทธรูปตามแบบอุดมคตินิยม ซึ่งถือว่าพระพุทธรูปคือรูปขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ต้องประกอบด้วยมหาบุรุษลักษณะ และอนุพยัญชนะนั่นเอง

อุดมคตินิยมและลัจฉนิยของพระพุทธรูปในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

พุทธศาสนาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีความเปลี่ยนแปลงหลายๆ อย่างเกิดขึ้น อันเป็นผลทำให้พุทธศาสนาในระยะเวลาที่แตกต่างไปจากสมัยกรุงศรีอยุธยา แนวโน้มประการหนึ่งที่เกิดขึ้นตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็คือ การหันกลับไปศึกษาพระธรรมคำสอนจากพระไตรปิฎกมากกว่าจะเชื่อตามพระธรรมคำสอนของคัมภีร์ชั้นหลัง หรือคำสอนของโบราณอาจารย์ มีการเน้นพุทธศาสนาแบบมนุษยนิยม ลัจฉนิย และเหตุผลนิยม¹⁹ แนวโน้มของเหตุผลนิยมเช่นนี้เกิดขึ้นก่อนที่จะได้รับวัฒนธรรมตะวันตกอย่างเต็มที่ และจะเป็นลักษณะเด่นของธรรมยุติกนิกายต่อไป²⁰

ระบบคิดแบบเหตุผลนิยมหรือลัจฉนิยนี้คงแพร่หลายอยู่ค่อนข้างมากในชนชั้นผู้นำ และคงมีผลต่องานศิลปกรรมด้วย การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส คิดค้นเลือกพุทธอิริยาบถปางต่างๆ นับรวมได้ 40 ปางก็คงเป็นผลสืบเนื่องมาจากระบบคิดแบบเหตุผลนิยมหรือลัจฉนิย เนื่องจากพระพุทธรูป 40 ปางนี้ แสดงให้เห็นว่าเป็นการแสดงรูปพระพุทธรูปเจ้าในเชิงชีวประวัติ นั้นหมายความว่าชนชั้นนำเริ่มมองพระพุทธรูปเจ้าในแง่ของความเป็นมนุษย์มากขึ้นนั่นเอง²¹

นอกจากนี้ ที่ชัดเจนที่สุดได้แก่ การทำพระพุทธรูปปางนาคปรก ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การทำพระพุทธรูปปางนาคปรกนี้มีลักษณะพิเศษแตกต่างไปจากสมัยก่อนหน้านั้นอย่างมาก กล่าวคือ แต่เดิมจะทำพระพุทธรูปองค์ประทับนั่งอยู่เหนือขนดนาค แต่ในสมัยนี้ก็กลับทำพระพุทธรูปองค์อุบรัดอยู่ภายในขนดนาค เผยให้เห็นเฉพาะพระเศียรเท่านั้น พระพุทธรูปนาคปรกแบบนี้สะท้อนให้เห็นถึงความสมจริง เพราะตรงกับข้อความที่บรรยายไว้ในพุทธประวัติ และสื่อให้เห็นว่าพระยานาคได้มาปกป้องพระพุทธรูปองค์ให้พ้นจากภัยพายุฝนได้ดีกว่าแบบเก่า²²

อย่างไรก็ตามแนวโน้มพระพุทธรูปแบบลัจฉนิยที่เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่ง

¹⁹ สายชล สัตยานุรักษ์. พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352). (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า 89-127.

²⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์. "พระปฐมสมโพธิกถากับความเคลื่อนไหวทางศาสนาในต้นรัตนโกสินทร์" ใน ปากไก่และใบเรือ. หน้า 497.

²¹ เรื่องเดียวกัน. หน้า 484.

²² สันติ เล็กสุขุม. "พระพุทธรูปนาคปรก : เรื่องของงานช่าง" ใน ศิลปไทย. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2546), หน้า 83-86.

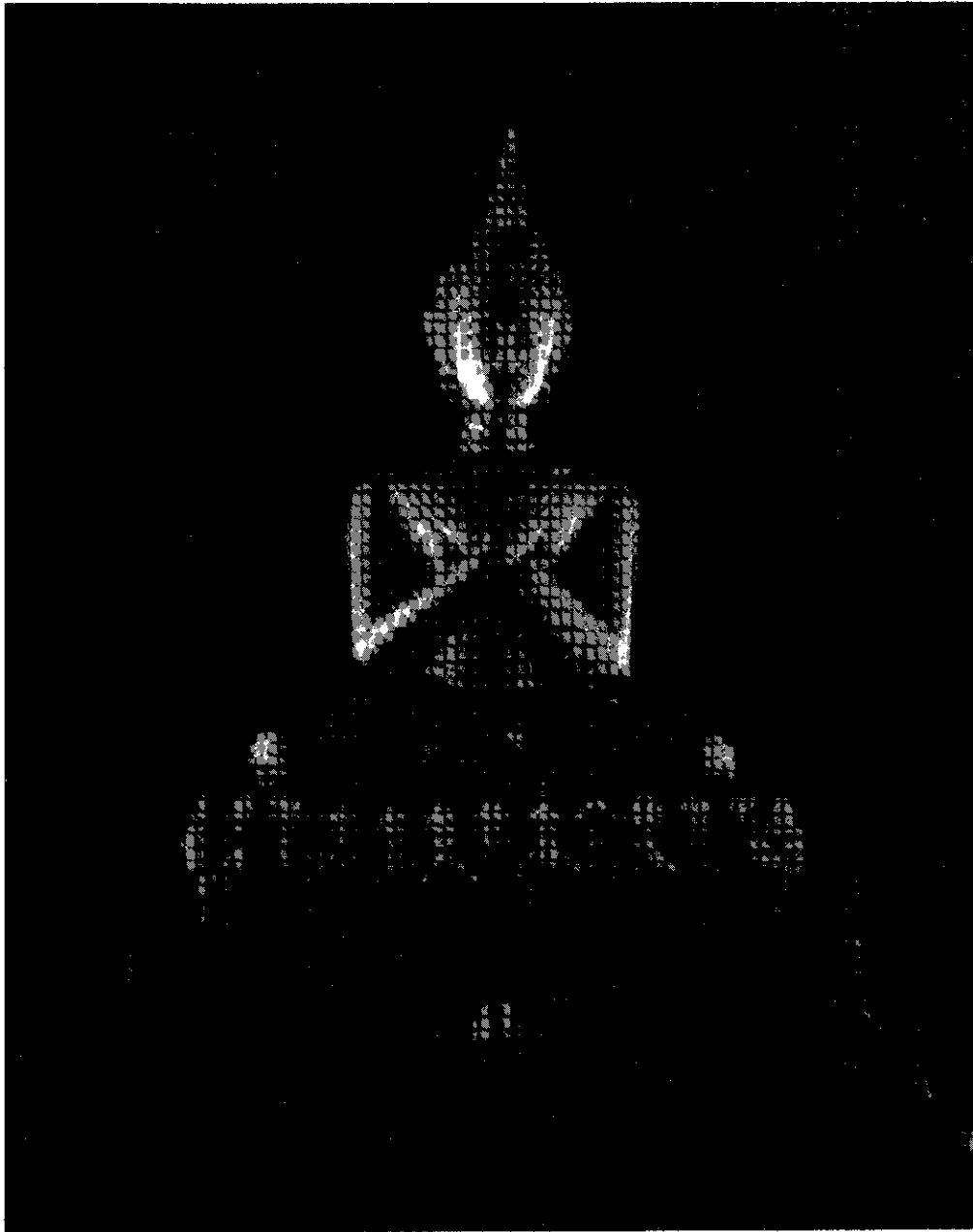
เกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ยังเป็นเพียงจุดเริ่มต้น ดังนั้น พระพุทธรูปแบบอุดมคตินิยมตามแบบเดิม จึงยังมีปรากฏให้เห็นตลอดรัชสมัย และพระพุทธรูปปางบำเพ็ญทุกรกิริยา (รูปที่ 1) ก็เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนถึงอุดมคตินิยมที่ยังคงยึดมั่นในมหาบุรุษลักษณะ นั้นย่อมแสดงให้เห็นว่าแม้พุทธศาสนาจะถูกมองในแง่ของเหตุผลนิยมหรือลัทธิจรรยาแล้ว ตั้งแต่รัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ความสมจริงในแง่มุมของพระพุทธรูปเพิ่งเริ่มต้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และการเริ่มต้นนั้นนี้ก็มิได้บดบังพระพุทธรูปแบบอุดมคตินิยมตามอย่างเดิม ต้องรอจนรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่พระพุทธรูปแนวลัทธิจรรยาได้รับความนิยมมากกว่าพระพุทธรูปแนวอุดมคตินิยม ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องมาจากพุทธศาสนาธรรมยุติกนิกายและกระแสวัฒนธรรมตะวันตก

ส่งท้าย : พุทธลักษณะในวรรณกรรมและ พุทธลักษณะในศิลปกรรม

เป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่าวรรณกรรมกับศิลปกรรมมีความเกี่ยวข้องกัน โดยเฉพาะศิลปกรรมเนื่องในพุทธศาสนา ย่อมสัมพันธ์กับวรรณกรรมเนื่องในพุทธศาสนาอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ กรณีการสร้างพระพุทธรูปก็ย่อมสัมพันธ์กับมหาบุรุษลักษณะที่ปรากฏอยู่ในพระคัมภีร์ แต่อย่างไรก็ตามหากตรวจสอบดูในวรรณกรรม จะพบว่าพุทธลักษณะของพระพุทธรูปเจ้าที่บรรยายอยู่ในพระคัมภีร์ต่างๆ เช่น พระไตรปิฎก เป็นต้น มิได้มีเฉพาะลักษณะอันเป็นอุดมคติ แต่หลายๆ ครั้งข้อความในพระไตรปิฎกกลับแสดงภาพให้เห็นว่า พระพุทธรูปเจ้าแท้จริงก็เป็นเพียงมนุษย์ธรรมดาที่มีพระวรกายเช่นเดียวกันกับบุคคลอื่นๆ²³ แต่กระนั้นพระวรกายเช่นปุถุชนเช่นนี้กลับถูกบดบังโดยลักษณะอุดมคติของมหาบุรุษ

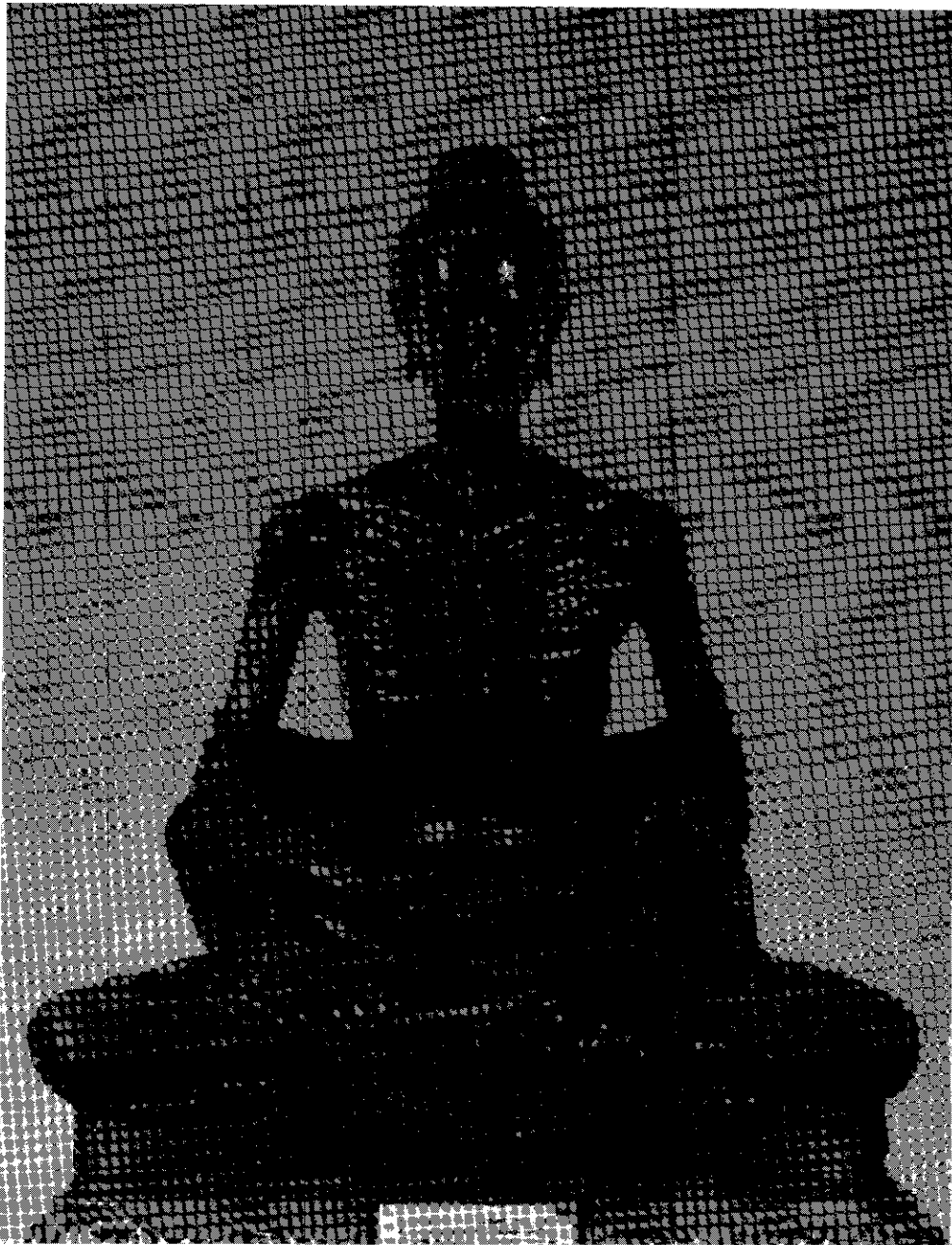
อะไรที่ทำให้พระวรกายเช่นปุถุชนไม่อยู่ในความรับรู้ของพุทธศาสนิกชน เป็นไปได้หรือไม่ว่าอุดมคตินิยมที่ปรากฏอยู่บนองค์พระปฏิมาจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พุทธศาสนิกชนคุ้นเคยกับพระวรกายที่เต็มไปด้วยลักษณะแห่งมหาบุรุษ ซึ่งเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้ลักษณะของความเป็นปุถุชนที่ปรากฏในวรรณกรรมถูกบดบังตามไปด้วย

²³ ประเด็นนี้ได้มีผู้เสนอเอาไว้แล้ว ดูรายละเอียดได้ใน เมตตานันโท ภิกขุ, เหตุเกิด พ.ศ. 1, เล่ม 1 : วิเคราะห์กรณีพุทธปรินิพพาน, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พระอาทิตย์, 2545) หน้า 146-150.

รูปที่ 1

ที่มา : ม.ร.ว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. พระพุทธปฏิมาในพระบรมมหาราชวัง. (กรุงเทพฯ : สำนัก
ราชเลขาธิการ, 2535), หน้า 261.

รูปที่ 2

ที่มา : พระพุทธรูปที่พระระเบียงพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม. (กรุงเทพฯ : บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2543), หน้า 35.

รูปที่ 3

ที่มา : จาก Jean Boisselier and others. *The Images of the Buddha*. (Japan : Unesco, 1978), p.106.